

poezije u mnogo je većoj mjeri literarni nego jezični fenomen.⁴⁴ Ona se pojavila upravo u trenutku kada je u Hrvata definitivno završen proces jezične standardizacije. Na standardni jezik suvremena dijalektalna književnost uopće ne utječe, bar ne u primjetljivoj mjeri. No u samoj hrvatskoj književnosti 20. stoljeća njezin dijalektalni dio zauzima vrlo istaknuto mjesto, on je bitna i integralna komponenta hrvatske književne ekspresije (kajkavska riječ A. G. Matoša, F. Galovića, D. Domjanića, T. Prpića, N. Pavića, M. Krleže, G. Karlovčana, S. Kolara, I. G. Kovačića, čakavska riječ V. Nazora, T. Ujevića, D. Gervaisa, M. Balote, P. Ljubića, M. Franičevića, A. Cettinea, N. Ivaniševića, Š. Vučetića, Z. Črnje, i dr.).

S a ž e t a k

Dalibor Brozović, Filozofski fakultet, Zadar

UDK 800.853(091):808.62, izvorni znanstveni članak, primljen za tisak 26. lipnja 1985.

Linguistic and Orthographic Ferment in Fin-de-siècle Croatia

The paper analyzes a number of changes in standard Croatian at the turn of this century. Most of these changes were in agreement with the principal trends of Croatian linguistic development. Unfortunately, the bearers of these changes implemented them with untoward severity, and starting from ideologies alien to Croatian society and culture. To succeed in this, they created an incorrect image of Croatian linguistic developments in the 19th century. This image has been recitified in linguistic science only in the last quarter-century. The paper outlines linguistic events of the Croatian fin de siècle, and to make their background clear a short survey of the entire previous period, from the very beginning of Croatian literacy, has been provided.

⁴⁴ Tu sam problematiku obradio u članku navedenome u bilj. 9. Tamo i relevantna literatura.

RAZVOJ KNJIŽEVNOGA JEZIKA PO PAVLU IVIĆU

Dragutin Raguz

Svoje poglede o toj temi Pavle je Ivić izložio u prilogu pod naslovom *L'évolution de la langue littéraire sur le territoire linguistique serbo-croate*, a objavila ga je *Revue des études slaves* u 3. svesku 56. broja za godinu 1984; izdavač je revije *Institut d'études slaves* u Parizu.

Ivićev je članak samo jedan u nizu drugih sabranih u istome broju i posvećenome Jugoslaviji. *Jugoslavija* – to je i naslov predgovora koji je napisao M. Aubin, profesor serbo-kroatistike na Sveučilištu Paris IV. Iz toga se kratkoga predgovora vidi da je uredništvo imalo namjeru da različitim priložima, iz različitih područja (jezik, književnost, povijest), osvijetli neke probleme koje „postavlja kompleks kakav je Jugoslavija”, zanimajući se između ostaloga i za pitanja i Albanaca i Muslimana i njihova mjesta u Jugoslaviji. Ali, kako ističe i autor predgovora, tu se nije dala neka panorama problema, a pogotovu zato što nije dobio traženu suradnju (ne spominje o kome je riječ). Dalje ističe zahvalnost glavnome uredniku revije Jacquesu Cateauu, od kojega je i potekla ideja za takav specijalan broj i koji mu je povjerio uređivanje toga broja.

Kako časopis u tome broju po priređivačevu priznanju ne daje panoramu pitanja, pa ni djelomičnu (nema npr. ni spomena o Slovencima, o Crnogorcima, niti ima autora iz tih sredina među suradnicima), onda je čudna namjera uredništva da takav izbor članaka ponudi pod naslovom *Jugoslavija* s pretenzijom da to ipak dade kakvu neku sliku jugoslavističkih pitanja francuskoj slavističkoj javnosti. A posebno je pitanje: čemu takav specijalan broj nakon šezdesetak godina života toga časopisa (izlazi od 1921. godine, a osnivači su mu bili A. Meillet, P. Boyer i A. Mazon), nakon stotine priloga o jugoslavistici i jugoslavenskih i francuskih i drugih svjetskih slavista? Kao da je Jugoslavija, odnosno jugoslavistika, terra incognita za francusku slavističku javnost? O tome nam uredništvo ni priređivač broja M. Aubin ne kažu ništa. Ali o tome se ipak može saznati čitanjem samih priloga. Evo ih redom, nakon već spomenutoga Ivićeva:

Radovan *Samarđžić*, *Le destin d'un peuple: les Serbes du XIV^e au XIX^e siècle* (Sudbina jednoga naroda: Srbi od 14. do 19. st.);

Michel *Aubin*, *Deux expressions du sentiment slave au XVI^e siècle* (Dva izraza slavenskoga osjećaja u 16. st.);

Mirjana *Gross*, *Les traits fondamentaux des idéologies croates d'intégration nationale avant la Première Guerre mondiale* (Temeljne crte hrvatskih ideologija nacionalnoga ujedinjenja pred prvi svjetski rat);

Dimitrije *Bogdanović*, *La question du Kosovo hier et aujourd'hui* (pitanje Kosova jučer i danas);
Alexandre *Popović*, *Les Musulmans yougoslaves: un problème* (Jugoslavenski Muslimani: problem);

Midhat *Begić*, *L'écrivain musulman dans la littérature yougoslave* (Muslimanski pisac u jugoslavenskoj književnosti);

Jovan *Deretić*, *Chronologie de la littérature serbe* (Kronologija srpske književnosti);

Predrag *Matvejević*, *Sur le „dégel” en littérature. Une approche des lettres yougoslaves d'après-guerre* (O „odmrzavanju” u književnosti. Osvrt na poslijeratne jugoslavenske književnosti);

Milan *Djurčinov*, *La nouvelle littérature macédonienne, de 1945. à nos jours* (Nova makedonska književnost, od 1945. do danas).

Dalje, u rubrici *Témoignages* (Svjedočanstva) dolazi prilog Ž. Stojkovića *Une utopie obligatoire?* (Obavezna utopija?), te u rubrici *Kronika Bibliografija jugoslavenskih književnih¹ djela prevedenih na francuski od 1980. do 1982.*, a na kraju i dvije recenzije M. Aubina o dvjema knjigama

D. *Bogdanovića*, *Istorija stare srpske književnosti* i M. B. *Pavlovića*, *Jugoslovenske teme u francuskoj prozi*.

Naravno, tako šarolike teme nemam namjeru komentirati. Pozabavit ću se u ovome osvrtu samo prilogom Pavla Ivića, odnosno temom naznačenom u naslovu, a donekle se dotaknuti i priloga M. Aubina, priređivača, i J. Deretića. Ostale priloge preporučujem stručnjacima za pojedina pitanja.

Međutim, vidjet ćemo odmah, kao i za neke druge priloge, i za ovaj „naš” teško je prosuditi koje je struke i kakav bi se stručnjak trebao njime pozabaviti. I kada o tome čovjek počne govoriti, teško je izbjeći zamku da i sam ne progovori na Ivićev način. Ali pokušat ćemo.

Njegov je članak poduža skica (tridesetak stranica) geneze književnoga jezika (i književnih jezika) na spomenutom području. Na žalost, u njemu je malo lingvistike, malo barem u odnosu na politiku, ili bolje ivićevsku politiku, a i ono malo lingvistike što je ima

¹ Uredništvo je među književna uvrstilo i djela Milovana Đilasa *Tito, moj prijatelj, moj neprijatelj i Rat u ratu: Jugoslavija 1941–1945.*

tako je dobro prožeto tom istom ivičevskom politikom da se lingvistika jedva i nazire. Ali kako tu njega lingvistika puno i ne zanima, kako je ona samo građa za ono drugo, onda se i ne treba čuditi. Zato kažem da je teško Iviću odgovoriti uzimajući u obzir samo jezične činjenice i da je čovjek stoga u napasti da progovori na njegov način. Publiku koja prati Ivićeve radove slične vrste posljednjih desetak godina zna o čemu je riječ. Zna također da on svoje teze iznosi u sve oštrijem, provokativnijem obliku. A valjda mu se čini da u svemu što kaže ima pravo kada mu već godinama nitko ne odgovara, pa stoga i „napreduje”. Ne vjerujem da ću, ni ja ni itko drugi, Ivića obeshrabiliti, ali je već jednom vrijeme nešto reći o tome što Ivić zagovara, bez ikakve želje da se obnavljaju stare prepirke kojih je svima preko glave i od kojih su se ljudi ipak već jednom bili odmorili. Ali Iviću se čini da je zatišje predugo trajalo. Ovaj put nastupa i pred svjetskom javnošću preko pariške revije, što znači da mu za njegove ideje više nije dovoljna samo domaća publika. On dakle problem internacionalizira.

Navoditi sve sporne detalje bilo bi previše, a nije ni potrebno. Bolje je izdvojiti neke točke oko kojih se sve pleće.

Čitav pregled od Ćirila i Metoda, preko različitih etapa srpskih i hrvatskih redakcija staroslavenskoga jezika i različitih sudbina srpskoga i hrvatskoga u različitim povijesnim, političkim i kulturnim i nekulturnim prilikama prikazuje Ivić ovako: s jedne strane Srbija i Bosna s ćirilicom, s druge strane Hrvatska (dalje od Zadra) s glagoljicom; na pravoslavnom Istoku obilna originalna književnost, a na katoličkom zapadu prijevodna glagoljska književnost, za što daje i objašnjenje: različite pozicije u odnosu na crkvene autoritete; srpskokrkvenoslavenski jezik toga vremena neznatno se promijenio u odnosu na starocrkvenoslavenski, dok je hrvatskokrkvenoslavenski pod snažnim utjecajem pučkoga. U takvoj oštroj opoziciji Bosna mu je uvijek sa Srbijom, nasuprot Hrvatskoj: „U srednjem vijeku Bosna je slijedila isti put kao i srpske zemlje, ne samo u upotrebi ćirilice nego i u čuvanju slavenskoga koji je samo donekle pretrpio utjecaj pučkoga jezika. Liturgijski tekstovi, prepisivani za potrebe *bosanske crkve*, odgovarali su normama istočne službe i vjernost originalnim verzijama svetih knjiga bila je stroga.” (Str. 315.)

Ni spomena o glagoljici u Bosni i Humu, ni spomena o vezama sa zapadnom crkvom. Tome se ne treba čuditi jer to ne ide u opći nacrt „srpskohrvatskog jezičnog prostora” kako ga vidi Ivić. „Područje glagoljice ide uglavnom od Kvarnerskoga zaljeva i Istre do zadarskoga područja i do Kupe i Une u zaleđu. Ćirilica se upotrebljavala u krajevima koji su pripadali srednjovjekovnoj srpskoj državi, te u Humu i Bosni na zapadu, a također i u gradiću Omišu i na istočnoj strani Brača.” (Str. 314) Tamo dakle gdje je nekad bila ćirilica ili srpska politička uprava, to je za Ivića sfera srpskoga utjecaja, a samo na području dalje od toga on spominje hrvatski jezik, dakle samo čakavsko područje. Ono što je očito sporno, a za što ne bi mogao imati nikakva argumenta Ivić ne spominje – glagoljsku tradiciju u Humu i Bosni (to mu ne može ni po kojem modelu biti srpsko), ali će zato spomenuti pitanje bosančice: „Zbog političkih razloga, koji datiraju od vremena austro-ugarske okupacije, ali koji su se održali do danas u nekim krugovima, želio se dati zaseban karakter ćirilici katolika i bosanskih muslimana (kao i katolika na obali) zovući je *bosančicom* ili ’bosanskohrvatskom ćirilicom’. A zapravo je to pismo, tobože zasebno, proizašlo iz srpske minuskule, koja je pred kraj 14. st. prešla sa srpskoga dvora na bosanski. Ona je slijedila evoluciju srpske minuskule uz prihvaćanje inovacija na različitim po-

dručjima. Malo je stilizacija ćirilčkih slova raširenih na zapadu koja nemaju svoj ekvivalent i istu frekventnost u istočnim pravoslavnim krajevima. Kada se pokušava dokazati suprotno, uspoređuje se bosanska minuskula ili dalmatinska s unicijalom na istoku, zanemarujući činjenicu da tu i tamo minuskule bijahu po prilici identične. Razlike između staroslavenske glagoljice i hrvatske ili između glagoljske unicijale i minuskule puno su veće nego specifične crte bosančice. Ipak se ne osporava upotreba općeg termina glagoljica.” (Str. 319.)

Kad bi bosančica i bila izvedena iz srpske ćirilice, ima razloga govoriti o zasebnome pismu, zasebnome tipu ćirilice. Ta i srpska je ćirilica iz nečega izvedena pa nitko ne govori da to nije srpska ćirilica. A o razlikama između srpske ćirilice i bosančice – šta reći? U načinu Ivićeva razmišljanja i u ovome i u drugim slučajevima uopće se možemo pitati, ili: možemo ga zapitati: koje su razlike za njega relevantne, a koje irelevantne? Jer u utvrđivanju istosti ili različitosti on ne daje nikakvih kriterija. A u identifikaciji bosančice kao zasebnoga tipa pisma Ivić ne vidi ništa osim političkih razloga. Ali od mnogih mišljenja specijalista navodimo da za bosančicu P. Đorđić utvrđuje da su „morfološke inovacije u brzopisu koje su se javile u pismenosti pripadnika zapadne crkve tolike i takve da mogu činiti posebnu varijantu ćirilskog brzopisa.”²

Osim te ćirilčko-glagoljičke opozicije, dobro nategnute i slabo argumentirane, Ivić posebno ističe jezičnu neujednačenost, razdobljenost hrvatske književnosti, koju on tako, naravno, ne zove, ali o tome kasnije.

„Naveli smo već osam književnih dijalekata u katolika srpsko-hrvatskoga jezika u 17. i 18. st.: kajkavski, čakavski, ikavsko-ekavski ili ikavski, dva štokavska jekavska, dubrovački i istočnobosanski, i tri štokavsko ikavska, zapadnobosanski, dalmatinski i slavonski. Taj popis zanemaruje neke manje važne dijelove i geografski marginalne, kao što su istarski dijalekti, čakavski ikavsko-ekavski u zapadnoj Mađarskoj, ikavski bačkih Bunjevaca, jekavski dijalekat zetskoga tipa u Boki kotorskoj. Ispravno je dakle govoriti u to vrijeme o periodu regionalnih književnosti.” (Str. 319.)

Ostalo o tim dijalektima i tim književnostima, što Ivić ističe, samo ćemo prepričati, jer dugo je za citiranje: tri su pisma samo pojačavala razdobljenost, književnosti su imale malu publiku i malo autora; većinom se radi o pobožnim i moralnim knjižicama; samo je Dubrovnik, pod talijanskim utjecajem, mogao stvoriti rafiniranije sadržaje i izraz; književna je proizvodnja najčešće slabo poznata u drugome kraju, uza sve davnašnje dodire; uzimanje jezičnih elemenata iz drugih krajeva moglo je biti i zbog osjećaja pripadnosti istoj etničkoj zajednici. Ipak to sve nije bilo dovoljno da dokine granice među regionalnim književnostima. Nijedan autor nije prihvatio drugi dijalekat za svoj. „Zanimljivo je da su odnosi između različitih područnih književnosti općenito bili slabiji nego veze kakve su bile stvarane između srednjovjekovne bugarske i srpske književnosti. [. . .] Razlike između jezika kajkavskih autora i jezika bosanskih i dubrovačkih autora, na primjer, bile su znatno veće nego razlike između jezika dubrovačkih i bosanskih pisaca i narodnoga jezika kakvim se pisalo u Srba u to vrijeme.” (Str. 320.)

² *Enciklopedija Jugoslavije*, JLZ, Zagreb, 1982, sv. 2, str. 89.

Sve je to naravno Iviću trebalo, i s formulacijama i s podacima, da napadne ideju o hrvatskome jezičnome standardu, i to ovako:

„Nedavno je iznesena i raširena ideja da je 'hrvatski jezični standard', kakav je danas, stvoren već sredinom 18. st. Ta je ideja proturječna formalno s teorijskim koncepcijama eminentnoga hrvatskoga lingvиста Dalibora Brozovića o bitnosti standardnoga jezika.” (Str. 320.) (Iz riječi Pavla Ivića nije jasno je li D. Brozović sâm sa sobom u proturječju, ili su ideje drugih proturječne s njegovima.) Nastavlja Ivić malo dalje: „Zapravo jezik regionalnih književnosti duboko je bio ovisan o narodnim dijalektima, jer simultano je postojala serija 'književnih jezika', s varijantama u svakom od njih. Ne može se dakle govoriti ni o normi na razini 'hrvatskoga standardnoga jezika' u cjelini ni na razini ni jednoga od regionalnih književnih idioma... Jezik 18. st., ograničen na određena područja, nije imao 'funkcionalnu polivalentnost'. Leksik mu je bio siromašan u znanstvenim strukama raznih područja, prava, administracije.” (Str. 320.) Dalje: „Pokušaji da se dokažu kratkim citatima autora 18. st., kao što je Kačić ili Reljković, sličnosti sa suvremenim jezikom gube iz vida da sličnost nije isto što i standardiziranost. Uz to su te sličnosti dosta relativne. Fragmenti su izabrani tako da se ne može utvrditi važnost razlika, koje se, npr. u slučaju Reljkovića, tiču vrlo važnih historijsko-jezičnih i dijalektačnih crta, kao što je refleks *ě* ili opća fizionimija akcentuacije, refleks suglasničkih skupina kao što su **stj*, **skj*, sudbina suglasnika *h*, opseg realizacije druge jotacije, nastavci većine množinskih padeža i mnogi drugi važni fenomeni. (. . .) U tome je eto velika razlika od stupnja konsolidacije dostignutoga u isto vrijeme u književnim jezicima kao što je francuski ili engleski. Područje srpsko-hrvatskoga u 18. st. klasičan je primjer nepostojanja standardnoga jezika.” (Str. 321.)

Kakav samo visok zahtjev hrvatskome jeziku 18. st. za priznavanje njegove standardnosti! A danas je svakome studentu strancu, pa i francuskomu i engleskomu, jasno od prvoga dana učenja hrvatskoga i srpskoga kao jedinstvena predmeta, jednoga jezika, da je to na rangu standardnosti u strahovitome kontrastu s njihovim vlastitim jezicima. Ni hrvatski ni srpski kao zasebni jezici, a još manje hrvatsko-srpski ili srpsko-hrvatski, ne mogu izdržati takvu usporedbu. I hoće li Ivić reći da ni danas „na srpsko-hrvatskom jezičnom prostoru” ne možemo govoriti o standardnome jeziku ili jezicima? Jer koliko samo različitosti ima u ukupnosti hrvatskoga ili srpskoga i danas, ali to Iviću ne smeta da u njemu vidi jedinstven standardni jezik, ali u 18. st. nikako. Da, on priznaje varijante, ali za 18. st. govori o različitim književnim dijalektima, ili idiomima. Današnje on razlike umanjuje i ne daje im onu važnost kakvu daje razlikama u 18. st. u hrvatskome slučaju.

„Navodi se obično prisutnost *e* za *o* u zbirnim brojevima (*četvero* za *čtvoro*) i акценат nekih kategorija. Najznatnija je razlika konstrukcija tipa *kuću se vidi*, nedavno uvedena u književni jezik u Hrvatskoj.” (Str. 332.) Dodaje da su leksičke razlike znatne, osobito u terminologiji, što je posljedica kulturnih veza, povijesnoga nasljeđa itd. Ali Ivić ne navodi npr. mnoštvo imenica sa završnim *-l*, što srpski književni jezik nema (*vol*, *sol*, *stol*, *sokol*), ne spominje futura, ne spominje konstrukciju da + prezent u srpskome (*ja ću da radim*, *moraš da radiš*), ne spominje ovdje refleks jata, deklinaciju brojeva (*dvaju*, *četiriju*), ni puno veću frekventnost oblika *nova*, *novu* i sl. prema *novog*, *novom* u hrvatskome, ne spominje sudbinu glasa *h* (*suh* – *suv*, *kuhati* – *kuvati*), ne spo-

minje namještanje enklitika, deklinaciju hipokoristika, pa mnogo tvorbenih razlika (*učiteljica – učiteljka, prozorčić – prozorče, autobusni – autobuski, manevrirati – manevrisati*) i sl., da ne nabrajamo dalje – to Ivić dobro znade, ali ne samo Ivić.

Naravno, danas je raznolikost oblika, neujednačenost u jeziku, manja nego u 18. st. Ali gdje je granica, koji je to stupanj konzistentnosti, ujednačenosti ili raznolikosti koji bi Ivić priznao kao kriterij standardnosti? On ističe da za teze o standardnome jeziku 18. st. u Hrvata do danas nema uvjerljivih dokaza, ali sam ne daje nikakvih uvjerljivih dokaza o njegovu nepostojanju. On ne priznaje bosančicu za zasebno pismo, ne priznaje nikakvo etiketiranje hrvatskoga jezika 18. st. standardom, i jedno i drugo na isti način.

Ali sva je razlika između Dalibora Brozovića i Pavla Ivića i sljedbenika i jednoga i drugoga (u ovome pitanju) što prvi kaže (i kažu) i za jezik hrvatske štokavske književnosti 18. st. i za današnjih hrvatski ili srpski kada se uzmu zajedno, kao jedno, da su standardni jezici, ali i jedan i drugi slabo standardiziran (onaj iz 18. st., hrvatski, jer je mlad, još slabo razvijen; drugi, hrvatski ili srpski, ili hrvatsko-srpski, zbog svima nam poznatih razlika), a drugi, to jest Pavle Ivić i njegovi sljedbenici, da nema hrvatskoga jezičnoga standarda u 18. st., a da danas imamo samo jedan standardni jezik – srpskohrvatski. Dodajemo: jezični standard ili književni jezik, općeprihvaćeni jezik, jezik štokavske književnosti 18. st. u Hrvata dobio je svoj logičan nastavak (rastao je, razvijao se kao što je rasla, razvijala se i hrvatska književnost i s njome i hrvatska kultura i društvo) u današnjem hrvatskom književnom jeziku, a druge su mogućnosti otpale, a ovo što danas imamo kao hrvatski ili srpski, hrvatsko-srpski ili kako drugačije, također je logičan slijed kulturno-jezičnih i povijesno-političkih prilika i izbora, ali tako je došlo do zbližavanja, a nikako do identifikacije.

Ali čitav problem i jest u tome što se identifikacija, dakle i jezična unifikacija (osim drugih unifikacija) dobrim dijelom i zahtijevala, što je bila poželjna. Takve su ideje, bez obzira na uzroke i ciljeve, postojale i prije ilirskoga pokreta i poslije njega. A one su načelno i pobijedile tamo potkraj 19. st., od Mareticeve Gramatike pa dalje. Ali paralelno s takvim identifikacijama postojale su i druge i drugačije identifikacije, koje i jesu u srži problema; riječ je naime o vlastitoj kulturnoj identifikaciji, pa i jezičnoj. S te je strane i bila i danas je osnovna zamjerka Maretiću – što je zanemario sve u vlastitoj hrvatskoj književnosti, u vlastitome jeziku što je odudaralo od jezika V. S. Karadžića. Zanemariti vlastitu umjetničku književnost, pa i raznoliku, neujednačenu jezično, u ime bilo čega, svojevrsan je anakronizam, a zanemariti pisanu književnost u ime folklorne u najmanju ruku apsurd. I tu je bio glavni otpor, i to na liniji vlastite jezične tradicije. Integracijski tokovi i hrvatske kulture, i hrvatske književnosti i hrvatskoga jezika ionako su bili prevelik zadatak i oni se tek danas, u najnovije vrijeme dovršavaju. Štokavština kao dio jezične hrvatske tradicije samo je jedan, iako velik dio, i to je onaj podudarni dio s Karadžićevom štokavštinom, a ni tu posve, kao što uostalom nije ni srpski danas podudaran s njom.

O temi o kojoj govori Ivić ista je revija već objavila prilog Andréa Vaillanta,³ *La formation de la langue littéraire serbo-croate*. Na žalost, trideset i koju godinu prije Ivića, Vaillant je puno objektivniji i puno jasnije govori francuskoj publici o tome problemu.

³ *Revue des études slaves*, sv. 28/1951, str. 80–92.

A Ivić se na taj prilog uopće ne osvrće, niti ga i jednom riječju spominje, pa čak ni u popisu važnije literature, koji daje na kraju.

Evo nekih Vaillantovih misli iz toga priloga:

„U Srba u drugoj polovici 18. st. nije bilo regionalnoga partikularizma (nasuprot hrvatskome slučaju, D. R.), nego posvemašnji nered u književnome jeziku.” (Str. 82.) „Vukova je reforma sasvim srpska i Hrvati mu mogu prigovoriti – što neki i čine – njegovu srpsku isključivost.” (Str. 88.) „Vuk nije vodio nikakva računa o hrvatskim piscima, osim o nekima iz Slavonije, a potpuno je izostavio dubrovački jezik, vrlo učen. U svojoj *anketi* o narodnoj poeziji priznaje da je dobio prvu inspiraciju od Kačića-Miošića, ali se on ipak posve distancirao od njega, a ako i jest uvrstio u svoju zbirku glasovitu dalmatinsku narodnu pjesmu *Hasanaginicu* koju je preveo Goethe i preuzeo Herder, učinio je to nemarno kritizirajući je i ispravljajući.” (Str. 88.)

Bilo bi normalno očekivati da ili uredništvo ili sam Ivić upozori francusku publiku na taj Vaillantov prilog, kada se već govori o toj temi. Ali teze koje izlaže Ivić drugačije se natežu pa nije ni čudo što se potencijalni francuski čitatelj ovoga broja pokušava odvratiti od toga Vaillantova priloga.

Taj je dakle Vaillantov prilog pisan uoči pokretanja pregovora i razgovora o novome pravopisu, uoči Novoga Sada i Pravopisa iz 1960. Tu ovako Vaillant nagovještava jezično ujedinjenje: „Književni je jezik praktično unificiran, ali još ima regionalnih zasebnosti, u vokabularu i frazeologiji, po čemu se razlikuje srpski beogradski od hrvatskoga zagrebačkoga, a u nekih pisaca uočljivo. Hrvati su nastojali prihvatiti narodni jezik Vuka, ali ne jezik Beograda. Sada kada je nacionalno jedinstvo potpuno ostvareno na osnovi koju svi prihvaćaju . . . književni jezik ima povoljne uvjete za konačnu unifikaciju.” (Str. 91.) Naravno, nije bio Vaillant ni prvi ni posljednji koji se prevario. Možda ga zato Ivić i prešućuje i daje drugačiji ton cijeloj priči. Ne, Ivić se ne zalijeće – on, poučen iskustvom svojih prethodnika, ne predlaže unifikaciju otvoreno, ali sa žalom evocira njezine neuspjehe. U tome on kontekstu zapravo ističe svoje stare teze, ili bolje: ideje V. S. Karadžića. Ne onako kako je to Karadžić radio („Srbi svi i svuda”), nego malko uvijenije. Ponavlja Ivić svoje teze iz knjige „Srpski narod i njegov jezik”. Ovaj put za izvoz.

Rekao sam da ovdje Ivića ne zanima puno lingvistika. Jer on ni riječju nije spomenuo ono što je u srži pitanja kojim se nakanio baviti, prve poticaje i pokušaje za izbor općega jezika, barem počevši od Bartula Kašića, pisca prve hrvatske gramatike, pa kada je to za Ivića sve isto, onda i srpskohrvatske. Kako to preskočiti, prešutjeti u bilo kakvu govoru o evoluciji književnoga jezika i njegovu normiranju? Spomenut će Ivić da u 18. st. nije bilo slučaja da je neki pisac uzeo za svoj neki drugi dijalekat, ali je „zaboravio” spomenuti da je to učinio već Bartul Kašić, čakavac, s Paga, odlučujući se za bosanski tip jezika kao najopćenitiji. Ono što je naglo i beskompromisno učinio Karadžić u Srba sredinom 19. st., to je predvidio dalekovidno Bartul Kašić još 1604. godine, ali tu nije bilo nagle revolucije jer je nije moglo ni biti zbog političkih prilika, ali je ta ideja praktično sazrijevala u franjevačkoj provinciji Bosni Srebrenoj, koja je u okviru katoličke uprave u jezičnim pitanjima, i kulturnim, imala onu ulogu koju u drugim prilikama ima državna i politička svjetovna vlast, kako to oštromno zapaža Matija Murko.⁴

⁴ O *predhodnikih ilirizma* (s češkoga preveo Božidar Borko) u knjizi: *Izabrano delo*, Slovenska matica, Ljubljana, 1962, str. 63–75. Iz iste knjige ističemo i drugi prilog *Početak edinstvenega književnoga jezika Horvatov in Srbov*, str. 193–199.

Pitanje nastanka hrvatskoga štokavskoga književnoga standarda, Murku je prije šezdesetak godina bilo posve jasno: „Vprašanje nastanka književnoga jezika sodi povsod med najtežja in najbolj zamotana vprašanja, vendar imamo tu po mojem prepričanju povsem jasen primer.” (Str. 73.)

Da za sve to Ivić ne zna, da ga na to upozoravamo, naivno bi bilo reći. Ali stvar je u tome što on, polazeći od srpskoga slučaja i Karadžićeve reforme, čiste i jednostavne, traži i u hrvatskome slučaju istu jasnoću i istu očitost. Hrvatska je situacija po načinu konstituiranja književnoga jezika, općega jezika, standardnoga, bitno drugačija i mnogo kompliciranija pa ju je i nemoguće objasniti ni razumjeti primjenjujući srpski, Karadžićev model. Karadžić je ponudio srpskomu narodu nešto živo, opipljivo za nešto u cjelini srpskoga društva 19. st. gotovo neživotno, nestvarno. I iz toga i zbog toga Karadžić Srbima znači ono što im znači, jer je sve vezano za njega. Ali u Hrvata takve nagle promjene nije bilo, i to barem s dva razloga, 1. i najvažnije, nije bilo političkih prilika za to; 2. umjesto nekoliko književnih jezika i književnosti trebalo je stvoriti, odabrati nešto zajedničko, općeprihvatljivo, pa onda i da je bilo u Kašićevo vrijeme prilika za to, teško da bi Kašić ili bilo tko drugi mogao imati Karadžićevu poziciju.

Ali bolje je ovdje ne otežati s tim. Takve su nam stvari svima poznate, ali kada se govori strancima, treba im to naglasiti, tako će razumjeti lakše hrvatsko-srpski jezični kompleks i odnos.

Naravno, Iviću to nije zanimljivo. On nudi drugačiju sliku problema koje je naznačio u naslovu, a kako on izlaže sasvim nešto drugo, onda mu ne ide u prilog da do kraja razjasni bitne tokove stvaranja književnoga, standardnoga jezika. Jer govoriti o književnome i standardnome jeziku, o njegovoj evoluciji, a ne spomenuti ni njegovu prvu gramatiku, ni bilo šta od bogate leksikografske djelatnosti na hrvatskoj strani naprosto je nezamislivo ni u najobičnijoj studentskoj seminarskoj radnji. I moraju postojati osobiti razlozi ako tako svjesno postupa znanstvenik Ivićeva ranga. Prešućivanjem se služi Ivić i govoreći o povijesti tiska „na srpsko-hrvatskom jezičnom području”, spominjući prve tiskane knjige u Zeti, a ni riječi o hrvatskome tisku, i to u vrijeme kada je upravo godinu dana prije na Sorbonnei (prije objave Ivićeva priloga) organiziran simpozij u povodu petstote obljetnice hrvatskoga prvotiska.

Da metoda kojom se služi Ivić nije naš privid, obilno pokazuje sam Ivić. Ako prešućuje stvari iz područja zadanoga predmeta, dotiče se tema koje su ako ne izvan predmeta, a ono svakako rubne, ali središnje za ideje koje nam Ivić želi izložiti i koje ga veoma kopkaju.

„Književnost katolika srpsko-hrvatskoga jezika danas pripada hrvatskoj kulturnoj baštini. Često joj se daje ime hrvatske književnosti, naziv opravdan naknadnim razvojem. U toku 19. i 20. st. etničke skupine u kojih su se razvile regionalne književnosti integrirale su se u hrvatsku naciju i otada su vezane za modernu hrvatsku književnost. Ipak, u vrijeme regionalnih književnosti većina se štokavskih pisaca nije osjećala Hrvatima. Oni su to ime davali onima koji su u drugim krajevima pokazivali osjećaj hrvatske pripadnosti i koji su se služili drugim tipom jezika. Kada se danas kaže za jednoga autora 16. st. iz Dubrovnika kao što je Marin Držić da je hrvatski pisac, ne treba zaboraviti da je riječ hrvatski uzeta u psebnom značenju. Držić nije mogao ni zamisliti da će ga nekoliko stoljeća po njegovoj smrti nazvati Hrvatom.” (Str. 321.)

Zgodno upozorenje francuskoj publici – toga Držića, a naravno i ostale hrvatske pisce iz njegova Dubrovnika, zovu neki hrvatskima, ali vam, znate, to nije isto kao npr. Krleža. Trebalo je da Pavle Ivić rekne za koga je tu oznaka hrvatski u posebnom značenju i reći možda genezu takvoga mišljenja od njegova imenjaka Pavla Popovića. Taj njegov bezlični oblik itekako je ličan. Ali čim ga ne treba zvati Hrvatom, kao da Ivić ima zgodniji prijedlog.

Kako je za Ivića s Dubrovnikom i Držićem, tako je i s bosanskim i slavonskim piscima. Ivić će nazvati jasno hrvatskim jezikom čakavski glagoljski i kasnije kajkavski, a sve ostalo hrvatsko, štokavsko, označuje s „katolici srpsko-hrvatskoga jezika”: „Prihvaćanje štokavskoga i ilirskoga imena uklonilo je glavne zapreke koje su dijelile Zagreb od katolika ne-Hrvata.” (Str. 327.) „Splet okolnosti doveo je do toga da je štokavski postao jedini kandidat za zajednički književni dijalekat katolika srpsko-hrvatskoga jezika. Činjenica da se većina štokavaca katolika nije osjećala Hrvatima nije stvarala prepreku.” (Str. 326.) Ali: „Nacionalna se svijest brzo proširila. Kada je jednom napušteno ilirsko ime, hrvatsko je ime pokrivalo puno veći prostor.” (Str. 327.)

Kako su se ti katolici počeli osjećati Hrvatima, otkuda im takav osjećaj, Ivić naravno ne kaže ništa. I čime su se to trebali osjećati ako ne Hrvatima? O kakvoj se to populaciji radilo? I otkud to da se populacija u okviru jedne kulture stvarane stoljećima nije nikako osjećala, a na drugoj strani, u susjedstvu, visoka svijest o zajedništvu, pripadnosti jednomu narodu? Sve da se u tome složimo s Ivićem, onda je to trebalo razjasniti. Ali razjašnjavajući takav kompleks trebalo bi reći štošta što Ivić ne želi govoriti.

Ivić se bavi pitanjem kako su se Hrvati osjećali nekada, naravno bez ikakve argumentacije, ali kada se to ime pojavi, onda ga prešućuje (za starije razdoblje), ili, kada ga više ni Ivić ne može ne vidjeti, onda mu je dovoljno konstatirati da se brzo proširilo. Zašto, kako, otkuda, to njega ne zanima.

Dokazivanjem nepostojanja svijesti o hrvatskoj pripadnosti mnogih pisaca bavi se i M. Aubin, priređivač ovoga specijalnoga broja (zar je onda taj broj mogao drugačije i izgledati?), koji malo dalje po starom zapadnom običaju prebire slavenski svijet kao kakvu emulziju, gdje se dobrim dijelom još uvijek bave slavenstvom analizirajući ideje Jurja Križanića ili u najboljem slučaju sveslavensku uzajamnost 19. st. Jedva da su za slaviste toga tipa Slaveni uopće izdiferencirani, pa onda i nije čudo što studenti učeći koji manji slavenski jezik uzimaju to kao neki dio ruskoga.

Ipak je M. Aubin kudikamo objektivniji u odnosu na Ivića, jer on ipak ne prešućuje, kada se već bavi takvim pitanjima, izričito spomenuto hrvatstvo pojedinih pisaca, npr. Zlatarića, Zoranića, Marulića itd. Ali će i on kao i Ivić nastojati „dokazati” da su Hrvati i hrvatski jezik samo tamo gdje ima glagoljice. Tako npr. kaže da su za Pribojevića „Hrvati samo susjedan narod koji je očuvao upotrebu glagoljice Dalmatinca sv. Jeronima.” (Str. 366.) Ista stvar i za Dubrovnik: „Hrvatski osjećaj, vezan za glagoljsku tradiciju, pojavljuje se ponekad”, str. 367, pa i za Marka Marulića u vezi s naslovom *Istorija sfete udovice u versih harvacki složena*: „Napomena hrvatski, zasnovana na tradiciji, vezana je posve očito za glagoljsku književnost”, ista str. Dakle ni čitav čakavski ne bi po Aubinu bio hrvatski. A po čemu bi to bilo očito, o tome gospodin Aubin ni riječi. Jednako i za Zoranića. Ali kada navodi, što je korak dalje od Ivića, da je za Ivana Vidalija Nikola Nalješković „slava i dika hrvatskoga jezika”, a Dubrovnik „kruna hrvatskih gradova”, onda više nema očitosti veze s glagoljskom tradicijom i ostaje bez komentara. Ali će se opet

potruditi da pokaže da Zlatarić, iako svoj jezik zove hrvatskim, to kaže samo „da ugodi Zrinskomu”.

Jednom riječju, mučno, bolesno nastojanje da kažu da eto ti Hrvati odjednom izniknuše u 19. st., a nigdje ih prije toga nije bilo.

Koliko je Karadžićeva ideja („Srbi svi i svuda”) još uvijek živa u tim i takvim glavama, ili npr. Popovićeve (i ne samo njegove) ideje o Dubrovniku i književnosti u njemu, pokazuje i drug Jovan Deretić u svojoj kronologiji srpske književnosti: „Uostalom, književnost dalmatinske obale, od 15. do 18. st., posebno u slobodnome Dubrovniku, svjedočila je o živome interesu za srpsku tradiciju. Njihovoj se prošlosti posvećivalo najviše pažnje u pregledima historije južnih Slavena (Orbini). Ličnosti srpske prošlosti pojavljuju se u mnogim književnim djelima (Gundulić, Palmotić, Kačić itd.). Osjećaj identiteta autora pojedinih djela općenito je kvalificiran kao *slovenski* i obuhvaćao je ujedno osjećaj i Hrvata i Srba.” (Str. 424.) Vrlo zgodno formulirano. Što drugo reći na te besmislice?! Naravno, Jovan Deretić će u tu svoju kronologiju srpske književnosti uvrstiti i Hektorovićeve bugaršnice. Jer kad on tu pod godinom 1566. kaže ovako: „Hrvatski pjesnik Petar Hektorović objavljuje u svojoj pjesničkoj poslanici *Ribanje i ribarsko prigovaranje* dvije narodne pjesme dugoga stila (*bugaršnice*) koje su pjevali ribari 'na srpski način'; to su *Marko Kraljević i brat mu Andrijaš* i *Vojvoda Radoslav i Vlatko Udinski*. Poslije toga, do 18. st. zabilježeno je, najčešće na jadranskoj obali, oko šezdeset pjesama (*bugarštica*) sa srpskim temama najčešće”, to znači da su te bugaršnice po Deretiću srpske pjesme. Pa po toj je logici Ivo Andrić i te kakav turski pisac! Ali evo nekoliko citata o bugaršticama iz knjige Josipa Kekeza:⁵

„Iako podrijetlo riječi ni danas ne možemo pouzdano utvrditi – što očito nije jedini slučaj – nacionalna pripadnost pjesama posve je jasna: zabilježene su samo među hrvatskim življem, brojne podatke o njima ostavili su stariji hrvatski pisci, glagol *bugariti*, koji se ne da lučiti od bugarščica – kako ćemo još vidjeti – također je odlučno prisutan u starijoj hrvatskoj književnosti, što se tiče stila, jezika, motiva, tema, kompozicije, likova i drugoga, te napokon *bugarenje* i *bugariti* kao leksemi poznati su u hrvatskim narodnim govorima. Kako je poznato, ništa od toga ni u jednoj južnoslavenskoj književnosti, ni u jednom južnoslavenskom jeziku, ni u jednom južnoslavenskom narodu.” (Str. 28.)

Što drugo reći tim ljudima, nego skupa s Držićem: nahvao neki ljudi. A Deretić će malo potom i *Hasanaginicu* ugarati u svoju srpsku kronologiju, da o drugim pojedinostima i ne govorimo. I ako slučajno drug Deretić dozna nekako da je Hasanaginica bila mlada iz nekih srpskih krajeva, možda će imati „dokaz” više da je i pjesma o njoj srpska.

Pa da čak ti ljudi u ponečemu imaju i pravo, kako ih razumjeti čemu to rade? Kakve su to oživljene ideje? To što oni govore (naravno samo na hrvatskome slučaju), to se može više-manje govoriti o dobrome dijelu Evrope. Što je danas po svijetu, ali ostanimo u Evropi, i srpstvo, i hrvatstvo, i slovenstvo, i makedonstvo, i frankofonstvo, i hispanstvo, i germanstvo itd., da ne nabrajamo dalje, nego historijska, kulturna, politička i ne znam kakva još projekcija. Pokažite mi i jednu evropsku naciju, gospodine Aubine i družu Iviću, te družu Deretiću, koja se ocrtala u današnjem opsegu još prije tisuću, petsto godina.

⁵ *Bugarščice*, Čakavski sabor, Split, 1978.

S jezicima pod različitim kulturnim utjecajima, političkim silama, dominacijama, asimilacijama, kako se uvijek moglo znati kamo pripadamo, s kim nismo? Bilo je različitih kriterija, i jezičnih i vjerskih, i političkih, i po njima su se ljudi i zajednice prijateljili i neprijateljevali. Po nekima od tih kriterija ili ukupnosti, presjeku, prosjeku njihovu, jednom se znalo i tko su ti Hrvati; netko je to znao prije, netko poslije. Tako je i s drugima. Da ne spominjemo tradiciju imena, koje je kroz povijest moglo blijedjeti ili sijevnuti; ponetko ga je mogao i zaboraviti ili ga ne biti svjestan, ali ga je doznao poslije. Kao što usvojeno dijete ili oteto izgubi svoje ime i prezime, ali ga poslije nekako otkrije ili mu netko kaže tko je.

A o tome jesu li se Dubrovačani ili ostali štokavci osjećali Hrvatima, jesu li bili Hrvati, treba li navoditi dokaze? Dokaza ima direktnih i indirektnih. Indirektnih više svakako jer u povijesti su ljudi imali pametnijega i prečega posla, kao i danas, nego ostavljati pouzdan podatak o svojoj etničkoj ili nacionalnoj pripadnosti. Ta i Petar se odrekao Isusa kad je zagustilo. A navoditi dokaze i jedne i druge zbog Ivićevih sumnja i fantazija, pod kraj 20. st., izgleda i suludo i nepotrebno. I to i jest jedna od tragičnih činjenica: ili sami sebe dovodimo uvijek na početak ili nas na to drugi guraju, da se naime ponašamo kao na početku, kao primitivci. Navoditi ih, značilo bi ponašati se kao čovjek zatečen pitanjem: imaš li dokaz da si pametan? Zato se ovdje u to upuštati nećemo. O tome je napisano puno papira. Ali bi ipak, izgleda, barem za neupućene i za one koji se ponašaju kao neupućeni, bilo dobro dati to na jednome mjestu u okviru jedne knjizice, i to s objašnjenjem ključnih naziva koji se na tom „srpsko-hrvatskom jezičnom području” susreću kroz povijest, dakle hrvatski, slavenski, slovinski, ilirski, bosanski, dalmatinski, srpski, raški itd. i da se dade njihov historijski kontekst, ali i kulturni, politički i etnički.

Upravo u vezi s tim zanimljivo je istaknuti kako Ivić ni slučajno ne može omašiti da nazove „katolike srpsko-hrvatskoga jezika” Hrvatima, ali jezik tih katolika uvijek zove srpsko-hrvatskim. Ali ako projekcija vrijedi jednom, onda bi trebalo da vrijedi i drugi put, uvijek. To sigurno Iviću nije omaška, jer on nije dijete, čak, da bi ga na to trebalo upozoravati. A pogotovu što, ako za trenutak i slijedimo Ivića, ime Hrvat za štokavce dolazi barem malo prije od naziva „srpsko-hrvatski”. Naziv „serbo-croate” Ivić će upotrijebiti uvijek kada se govori o jeziku pod jačim utjecajem pučkoga jezika, osim naravno čakavskoga, osim prvih glagoljskih tekstova i još kojega slučaja. To je sve u skladu s Ivićevim idejama da među štokavcima nema etničkih Hrvata.

Odužili smo s prikazom, a nismo još ni na polovici onoga o čemu Ivić govori. Nakon nabiranja poznatih stvari o 19. st., o ulozi V. S. Karadžića i ilirskoga pokreta u Hrvata konstatira u vidu neke replike Hrvatima na njihovu tvrdnju o jezičnome standardu: „Nema osnove za tvrdnju da su u toku svoje historije Srbi i Hrvati imali svoje zasebne književne jezike prije druge polovice 19. st., a da su se tada samo približili.” (Str. 330.) A malo prije toga ovako: „Standardni jezik Hrvata dakle konstituirao se s malim zakašnjenjem u odnosu na Srbe.” (Str. 330.) U Ivićevoj interpretaciji drugo se nije moglo ni očekivati: one mase katoličke štokavske, bez nacionalne svijesti, bez kulturnoga identiteta, nisu ni mogle to napraviti, nego samo slijediti što im je ponuđeno. I jasno da su malčom u zaostatku.

Ali jezično jedinstvo, priznaje Ivić, i jedan je od prvih koji je to priznavao, „nikada nije bilo apsolutno”. To malo razlika smetalo je samo pa dolaze prve ideje za njihovo sma-

njivanje i uklanjanje. I tu Ivić evocira Skerlićeve zamisli o potpunoj unifikaciji jezika: „Skerlić predlaže da Srbi žrtvuju ćirilicu, a da se na zapadu usvoji ekavica. Nema sumnje da bi svatko dobio u kulturnom potencijalu.” (Str. 334.) Pa jasno; to je zgodna floskula za francusku publiku. Tamo je i provansalski umro u ime jedinstva. Ali zašto Ivić ne objasni u čemu je štos? Zašto ne predloži UNESCO-u da se tamo pojedini narodi po Africi okane svojih jezika, neka ostanu pri francuskome, portugalskome, engleskome? Kulturno bi bili jači. Tu Ivić ništa nije izmislio; ni on ni Skerlić. Takvih ideja svijet nije bio pošteđen, a na žalost neće, čini se, još. To svoje prisjećanje, prizivanje Skerlićevih ideja Ivić rezignirano zaključuje: „Prilike nisu bile povoljne za realizaciju Skerlićeva projekta.” (Str. 334.)

Ivić u svome prilogu pokazuje sve karakteristike pisca fantastičnih sadržaja; on gradi priču i ne da vam da odahnate. On vlada materijalom, ali sav materijal ne pokazuje — on želi stimulirati čitatelja koji mu se prepusti, kao u kakvoj kriminalnoj priči. Ali kao i u mnoštvu kriminalnih priča, kada dublje zagledate, otkriva se barem naivan pisac i kriminalna (u doslovnome smislu) priča.

Pa kada jednom stanete pratiti kriminalnu priču, onda vam u njoj sve izgleda logično. U konstrukciji po kojoj nema Hrvata među štokavcima, pa kad je i ono malo Hrvata neštoakavaca uzelo štokavski za svoj jezik (jer šta su mogli s onim ostatkom?), ali nekako čudni pa neće da se pomire s onim što im se nudi, naravno da je „logična” Ivićeva konstatacija da su nakon stvaranja Jugoslavije „po tradiciji Srbi smatrali svoju državu, skupo plaćenu, kao opće dobro, dok su Hrvati navikli braniti svoje interese u krilu zajednice gdje nisu bili ni najbrojniji ni najmoćniji. Koliko su Srbi svoju državu zamišljali kao nedjeljivu jedinicu, toliko je federalni sistem izgledao prirodan Hrvatima. Isto tako dok Beograd nije bio pripremljen na političku ulogu u mnogonacionalnoj državi, Zagreb je imao dugo iskustvo u tome.” (Str. 334–5.)⁶

U posljednjem, poslijeratnom periodu Ivić nabraja sve važnije etape, od Novosadskoga dogovora, izrade Pravopisa 1960, Rječnik MS i MH, Deklaraciju, Prijedlog, do najnovijih ustavnih rješenja o jeziku. Ne ističe nigdje da su se te silne afere oko jezičnih pitanja ipak donekle smirile u tim ustavnim rješenjima. On ne govori više o karakteristikama standardnoga jezika (ni varijante ni jezika), nego samo o tim izvanjskim događajima kao refleksima stanja, ali tako naivno da bi čovjek doista pomislio da Ivić pojma nema o čemu je riječ, što je naravno nemoguće i pomisliti. Npr. za situaciju nakon početka rada na zajedničkom rječniku: „Politička se klima u Zagrebu promijenila i jedna grupa lingvisti tu je postala militantna jezgra novih tendencija. Svaki pretekst bijaše dobar za uzbunu hrvatskoga javnoga mišljenja koje je trebalo uvjeriti u opasnosti po zapadnu varijantu. Vrlo važno što te bojazni bijahu bez ikakva temelja. Radilo se o pripremi za odvajanje 'hrvatskoga jezika' ”. (Str. 336–7.)

Kako to da Ivić pojma nema da te nove tendencije (ne reče koje) ne imadoše nikakva temelja; pa i djeca ili polupismeni o tome ponešto znaju. Ni o odustajanju od izrade Rječnika MH i MS Ivić ne govori drugačije — ni riječi o razlozima.

⁶ Takvih ideja u ovome broju pariške revije ima podosta, osobito u Samardžićevu i Stojkovićevu prilogu, pa kada se sve to zajedno pročita, onda i ne izgleda kao na prvi, letimičan pogled da je taj broj pariške revije skrpljen s brda, s dola.

Potom slijedi napomena o otkazivanju Novosadskoga dogovora. U tome on vidi samo manifestaciju „nacionalne strasti” 1971, ali opet ništa o uzrocima. „Historija kampanje vođene za ’emancipaciju hrvatskoga jezika’ u dvadeset posljednjih godina pokazuje da se slične akcije mogu poduzeti bez ikakvih ozbiljnih jezičnih problema čim se teži političkim ciljevima.” (Str. 338.) Dakle sve onako, bez veze, grom iz vedra neba. Nikakvih jezičnih problema za Ivića tu nema, niti ih je bilo. Sami politički ciljevi, a ovo što Ivić nudi francuskoj publici, to je bez ikakvih političkih ciljeva? Pa to barem Ivić znade — pitanje književnoga jezika, standardnoga, kako hoćete, uvijek je barem malko i političko pitanje, negdje manje, negdje više, a u nas, u našim stranama, itekako. Političko je pitanje bio i Kašićev izbor bosanskoga idioma za opći jezik 1604, političko je pitanje bila i diskusija o jeziku u okviru ilirskoga pokreta, hrvatskoga narodnoga preporoda, političko je pitanje bila i Karadžićeva reforma, političko je pitanje bio Novosadski dogovor, Deklaracija, Prijedlog, političko je pitanje i ovaj Ivićev nastup u pariškoj reviji, može se misliti da je i ovo malo govora o Ivićevu pisanju. Međutim, bitno je pitanje: je li u prvom planu jezik ili politika. I jedno i drugo ne mora samo po sebi biti loše, ali kada se lingvistika prodaje pod vidom politike, a još gore, politikantstva, onda je to odbojno za svakoga objektivnoga čitatelja. I problem je u tome što Ivić uvijek znade hrvatske političke ciljeve, a ništa ne zna ili ne želi znati o razlozima. A da želi vidjeti razloge, onda bi i ti ciljevi, opravdani ili neopravdani, izgledali drugačije.

I onda dolazi Ivićev komentar situacije u pojedinim republikama pa priča pomalo dobiva rasplet, posebno u komentarima ustavnih odredaba po republikama. On naglašava kako svi zakoni ističu načelo jednakosti jezika i pisama svih naroda na istome teritoriju. Ali rješenja se u republičkim ustavima razlikuju, kaže Ivić, i posebno komentira Ustav SR Hrvatske o jeziku koji po njemu prisiljava Srbe u Hrvatskoj da se služe „ne svojim književnim jezikom nego književnim jezikom drugoga naroda”, str. 339, što je u suprotnosti s Ustavom SR Hrvatske koji jamči svakomu narodu (Ivićev citat slijedi): „u skladu s potrebama zajedničkoga života, socijalističkoga razvoja i jačanja bratstva i jedinstva, jednaka prava svakomu narodu da se služi svojim jezikom i svojim pismom, da zove svoj jezik imenom svojega naroda, da razvija svoju kulturu, svoju prosvjetu, nastavu na svojem jeziku i da uživa sva druga prava utvrđena Ustavom.” Ivićev komentar na ta dva citirana dijela: „Ustav ne izgleda logičnim u dva citirana člana” (Str. ista.)

Tu su najprije dvije stvari nejasne: je li za Ivića taj jezik jedan, ili ih je više; kada su to književni jezici, a kada varijante? Jer u slučaju Srba u Hrvatskoj govori o njihovu književnome jeziku u odnosu na hrvatski, ali o hrvatskoj varijanti, prema srpskoj u okviru srpsko-hrvatskoga. Kao da Ivić prihvaća hrvatske argumente kada mu to odgovara.

U tome kontekstu Ivić govori o pravu svake nacije na kulturni identitet: kako je i kulturna zajednica građana cijele zemlje također legitimna, onda je u toj situaciji (gdje se „administrativne” granice ne poklapaju s etničkim) u demokratskom društvu normalno voditi računa o objema kategorijama. Kako? Ovako: „Što je manje administrativnih intervencija, više će biti slobode, a spontanije će se smanjivati trvenja i oštre reakcije. U državi kakva je Jugoslavija, gdje je više nacija istoga jezika razdijeljeno u više federalnih jedinica, korisno je za svakoga da se ne povećavaju jezične razlike. Jezična zajednica obogaćuje kulturni potencijal svakoga.” (Str. 339.)

Takvu metodu dokazivanja i život po toj metodi prošli smo već. U ime kulturnoga potencijala sviju stvorimo jedan jezik od Vardara pa do Triglava (zašto se ograničavati samo

na „srpsko-hrvatski jezični prostor“?) – bit ćemo jači, kulturniji. To nije nov, nego obnovljeni prijedlog za neku novu vrstu unifikacije. Da, Skerlić je išao grubo, nepromišljeno; Ivić to radi tananije, sitnije.

Potom Ivić izlaže praksu kakva je trenutno u Srbiji. „Iako je Novosadski dogovor izgubio svaku formalnu vrijednost, jer je otkazan s hrvatske strane, njegovi se zaključci poštuju u praksi. Mnoge bi pojedinosti zahtijevale normativne intervencije, ali se lingvisti u Srbiji čuvaju svakoga čina koji bi udaljio njihovu republiku od drugih područja gdje žive Srbi. Da se uvede praksa zabrane na jednom teritoriju onoga što je obaveza na drugome gdje žive građani iste nacije, kulturni integritet svake od nacija bio bi u opasnosti. Srbi bi od toga imali najviše štete jer su oni brojniji izvan Srbije nego svi drugi građani drugih nacija u Jugoslaviji izvan svojih matičnih republika. Zato se odnedavno u Srbiji ide u pravcu ijekavskoga izgovora. Međutim odbaciti stvaranje norme i pravopisa zbog toga što nema dogovora koji bi pokrio cijeli srpsko-hrvatski teritorij također dovodi do nepriklia.“ (Str. 339–40.)

Prvo, po Iviću nema izlaza osim – ili nacionalni jezici pa bio gdje bio (što bi značilo i zasebno pismo, zasebno školstvo itd.), ili zajednički jezik, po njemu bez zasebnosti u smislu nacionalnoga jezika ili varijante, nego kako tko hoće, slobodno, demokratski.

Drugo, iz Ivićeva se zaključka razabire da u Srbiji idu prema ijekavici radi svojih sunarodnjaka izvan Srbije, a ne u ime zajedništva i kulturnoga potencijala građana Jugoslavije, kako je to sugerirao prije. A u ime toga kulturnoga potencijala i jest nikla ilirska, slavenska i kasnije južnoslavenska ideja. Ali kako je Srbija onoga vremena imala prećih poslova, oglušila se na to, pa se u njoj nije „pomišljalo ni jednoga trenutka da bi izbor nekoga drugoga dijalekta bio politički korisniji“, kako naglašava Ivić na str. 325.

Evocirajući Skerlićeve ideje Ivić dakle oživljava Karadžićeve i ilirske ideje, ali nije li to prekasno?

Kako po Iviću nema problema, što se tiče demokratskih jezičnih načela, ni u Srbiji, ni u Crnoj Gori, ni u Vojvodini, pošto je rekao što je rekao o Ustavu SR Hrvatske, stiže na Bosnu: „U Bosni i Hercegovini situacija je najdelikatnija. Ispravan princip tolerancije tu je proklamiran službeno, to jest da nema zapreka elementima jedne ili druge varijante književnoga jezika (jedini je izuzetak, teoretski, ekavski refleks jata, isključen iz službene upotrebe). Ali odnedavno lingvisti, a i neki politički krugovi, inzistiraju sve otvorenije na 'bosanskohercegovačkom standardnom književnom izrazu.'“ (Str. 340.)

Kraj je Ivić opet malko ostavio Hrvatskoj (ali ne službenoj), za koju kaže da se u njoj jedna „ekstremno aktivna grupa lingvista“, na Sveučilištu, u izdavačkim kućama, u sredstvima javnoga priopćavanja (pa to onda neće biti grupa lingvista ako je tako proširena) ima glavnu ulogu u jezičnoj politici. „Njihov je otvoren cilj čistoća hrvatskoga književnoga jezika, što općenito znači različitost od istočne varijante. Program im nije izričito izložen, ali se jasno manifestira u časopisu Jezik, u preporukama koje se poslije primjenjuju u izdavaštvu i nastavi.“ (Str. 340.)

Ali: hrvatski je književni jezik ustavno određen i što onda ima nenormalno u cilju da on bude i hrvatski i čist? I kako to da je i Karadžićev purizam bio dobar, i postilirski u Hrvata, i u drugih evropskih naroda, ali ovaj današnji u Hrvata ne bi to bio? Ipak se u današnjem hrvatskom jeziku ne predviđaju novčane kazne kakve se predviđaju protiv franglaisa za publiku kojoj se Ivić obraća. I dalje, zašto bi bilo neobično da se rješenja

koja nudi (jedini) časopis za kulturu toga književnoga jezika primjenjuju u tome istome književnome jeziku? A to što Ivić kaže da se općenito predlažu rješenja koja se razlikuju od istočne varijante, neće biti tako, nego predlažu se u načelu rješenja koja su u skladu s poviješću toga hrvatskoga jezika i njegova sustava. Jer nisam vidio da je netko predložio umjesto *vode*, *glave* ili *konja* neke druge riječi samo zbog toga što ih ima i srpski jezik. I po tome se zaključku Ivićevu vidi da ga zanima hrvatski jezik samo u koliko je jednak sa srpskim, a razlike su za njega nenormalne. Čemu bi se inače čudio tim razlikama?! Jer demokratičnost koju Ivić zagovara nije traženje sebe u drugome, nego traženje i poštovanje individualnosti u prijatelju, pa i bratu. Jer šta će nam i prijatelj i brat bez individualnosti!

A Ivić se još čudi da se to što se predlaže u Jeziku i primjenjuje u izdavaštvu i nastavi. Pa ne bi valjda predložio da se to ne prihvaća? A koga onda slušati? Barem u načelu, jer jezična zajednica ipak prihvaća nešto ako joj se sviđa, a da je prihvatila sve što su joj naši lingvisti predlagali, kamo bismo stigli!

Ima Ivić i za to objašnjenje, ali opet bez dokaza:

„Kada je od dva uobičajena sinonima jedan u upotrebi u Srbiji, drugi se preferira, s različitim argumentima”. Pa ne znam zašto bih od „dva uobičajena sinonima” od kojih je jedan uobičajen u Srbiji preporučio upravo taj ako je onaj drugi uobičajen u Hrvatskoj?

„Časopis za svojih posljednjih dvadeset godina ne nudi gotovo primjera preporuke nekoga oblika običnoga u Srbiji. Na taj se način Hrvatska udaljava od ostaloga jezičnoga prostora srpsko-hrvatskoga jezika, dok su u isto vrijeme Srbi u Hrvatskoj udaljeni od svojih sunarodnjaka.” (Str. 340.) Pošto je naglasio da su vlasti zabranile *Prosvjetu* (druge zabrane ne spominje) kaže da „hrvatski lingvisti teže da prekinu veze koje spajaju Srbe u Hrvatskoj s njihovim sunarodnjacima, da bi ih, definitivno, asimilirali. Ali nikakva izjava hrvatskih lingvista ne potvrđuje takvu namjeru”, potvrđuje Ivić, što znači po vlastitome priznanju da fantazira. „Takvi su rezultati neizbježivi čim se želi transformirati jezik”, zaključuje Ivić. (Ista str.)

Ono u čemu se možemo složiti posve s Ivićem to je njegov posljednji odlomak, gdje on u nekoliko rečenica daje opću sliku stanja o kojem je tako govorio.

„Ako treba okarakterizirati jednom riječju historiju književnoga jezika (i jèzikā) na jezičnome teritoriju srpsko-hrvatskoga, rekli bismo: složenost. Tu imamo diglosiju, na momente triglosiju, ili tetraglosiju uz upotrebu idioma različitih od srpsko-hrvatskoga, koji su sastavni dio višega stila. Naći ćemo tu i koegzistenciju više regionalnih tipova književnoga jezika, zasnovanih na različitim dijalektima. (. . .) Tokom povijesti jezični teritorij bio je podijeljen na barem dvije države, na barem dva naroda, na barem dvije vjeroispovijesti, dok su se tu upotrebljavala najmanje dva pisma. Strani osvajači, barem dva, zauzimali su velika područja toga teritorija stoljećima. Od 15. do 19. st. direktna zavisnost od stranca poštđjela je samo manje dijelove. Ali važniji možda od tih faktora dva su događaja koja su se dogodila prije nego se formirao srpsko-hrvatski kao pisani jezik. To su dvije crte koje su preko srpsko-hrvatskoga teritorija podijelile Rimsko carstvo u 4. st., a potom kršćanstvo u 11. st. Kasnije razlike imaju velikim dijelom svoje porijeklo u tim starim rascjepima.” (Str. 341.)

Tu je kraj Ivićeva članka. Da je pošao od činjenica koje je tu istaknuo, slika bi koju nam nudi možda drugačije izgledala. Uz onoliko elemenata koji su na različite načine obilježili srpsku, odnosno hrvatsku prošlost, kulturu, jezik, zašto se onda čuditi tim razlikama koje su preživjele? A posebno: zašto inzistiranje na tim razlikama kao obilježju individualnosti pripisivati negativne političke znake, ako te razlike dakle imaju druge korijene. Pravo je zapravo čudo da te razlike nisu veće. I razlika je mnogo, mnogo uklonjeno – to je ono zblizavanje u 19. st. Ali zašto ukinuti baš sve razlike? U ime čega?

Nesporazumi kojih je bilo, ovi dalji također, nastajali su i nastaju, između ostaloga, i zbog različitoga metra kojim se mjeri i „srpsko-hrvatski jezični prostor” i nastanak književnih, standardnih jezika na tome području.

U slučaju srpskoga književnoga jezika i Karadžićeva prevrata riječ je o netipičnu slučaju u Evropi, a on je donekle u skladu sa srpskom i političkom i kulturnom prošlošću. Nakon početne jake srpske države i srednjovjekovne književnosti s turskom okupacijom praktično zamire sve, pa onda nakon izгона Turaka, nakon obnove srpske državne samostalnosti, trebalo je srušiti sve do temelja i uzdignuti narodni jezik, izraz narodnoga duha koji je tinjao u srpskoj usmenoj tradiciji. I tako se taj jezik narodne pjesme pojavljuje kao most koji spaja srpsko srednjovjekovlje, srpsku propast s novom državom, s obnovljenom slobodom, kao jedini svjedok svijesti o neprekinutom trajanju srpske povijesti. I u tom se ozračju uzdiže pojava V. S. Karadžića kao simbol, kao mit. To je razumljivo. Ali treba razumjeti da na tome području kojim se Ivić bavi ima i drugih tokova povijesti, i drugih tradicija i drugačijega trajanja svijesti o sebi, drugačijega stvaranja kulture i književnoga i standardnoga jezika. Hrvatski narod u prošlosti nije imao samo Turke. A povrh toga književni je jezik imao drugačiji život. Folklorna tradicija, usmena književnost samo je jedan od konstitutivnih elemenata modernoga hrvatskoga jezika. Drugi su elementi i druge tradicije bile dublje i trajnije, pa je njihovo zanemarivanje za hrvatski kulturni svijet izazivalo šokove. Prikazivanje tih drugih tradicija nužno je za objašnjenje nastanka književnoga, standardnoga jezika Hrvata. Tu više Karadžićev model ne objašnjava sve (zapravo vrlo malo), jer je prejednostavan. Karadžić je Srbima ponudio gotovo rješenje; nije se tu imalo šta stvarati, radati (bilo je hitno) – tu je narod, piši tako.

Hrvatski se jezik rađao pa je samo pitanje: koja je faza kome važna od rođenja pa do zrelosti. Hrvatski se književni, standardni jezik rodio s Kašićem, tamo 1604, ustao je na noge i prohodao u 18. st., stasao u 19. st. i udružio svoju folklornu tradiciju s V. S. Karadžićem. I dok je u modi bio folklor, nije ni čudno što se taj Karadžićev kolega (Maretić) tako ponašao. Ali isto folklorno ruho ne pristaje uvijek, kolikogod ono bilo zanimljivo za zapadnjake. A Hrvati su imali prilike da se međusobno gledaju i kao zapadnjaci i „folklorashi”. Tu je i korijen hrvatskih kulturnih i jezičnih nesporazuma. Integrirati to sve i pomiriti bio je velik i težak zadatak. I kada sam prije spomenuo da se integrativni tokovi i hrvatske kulture i hrvatskoga jezika dovršavaju tek u najnovije doba, mislio sam najprije na to.

Zbog svega toga uvijek nadolazi pitanje: čemu uporno inzistiranje na unifikaciji u različitim oblicima? To je pitanje koje prelazi okvir ovoga komentara, ali i studij razvoja književnoga jezika i Srba i Hrvata. I to je sve; tu se možemo zaustaviti. Uz jedan mali dodatak.

Inzistiranje na starojugoslavenskoj terminologiji „katolici srpsko-hrvatskoga jezika” i poticanje diskusija o statusu Dubrovnika u prošlosti ostavlja mučan dojam pa Ivićeve izjave o toleranciji, demokratičnosti, zajedništvu i sličnim stvarima u tome kontekstu zvone u prazno, ostaju prazne riječi, goli trik. A formulacija po kojoj je Duborvnik imao „fizionomiju neke vrste srpskoga Honkonga”, str. 322, navodi nas na pomisao da Ivić ima već formuliran nacrt ugovora o Dubrovniku, po uzoru na ugovor o Honkongu koji će biti vraćen Kini.

S a ž e t a k

Dragutin Raguž, Zavod za jezik IFF, Zagreb
UDK 808.62:800.853(091), stručni članak, primljen za tisak 24. srpnja 1985.

L'évolution de la langue littéraire selon Pavle Ivić

Dans cet article, sorte de réponse a celui de M. Ivić paru dans la *Revue des études slaves*, tome 56, fascicule 3, Paris, 1984, pages 313–344, sous le titre *L'évolution de la langue littéraire sur le territoire linguistique serbo-croate*, l'auteur critique les idées qu'il y expose.

Les sujets discutés sont du domaine de l'unité linguistique des Serbes et des Croates ou plutôt des spécificités de leurs langues littéraires.

En outre, l'auteur souligne quelques traits propres au Croate par rapport au Serbe, et surtout les conditions historiques, politiques et culturelles qui ont donné au Croate une physionomie différente de celle du Serbe, dans le passé comme aujourd'hui.

PITANJA I ODGOVORI

PROBLEMI S KEMIJSKIM NAZIVLJEM

Z. Jurić iz Zagreba poslao nam je opširno pitanje:

Kao višegodišnjem pretplatniku i čitatelju Jezika nadam se da ćete mi u idućem broju odgovoriti na moje pitanje koje glasi ovako: kako valja pisati nazive kemijskih spojeva? Poslužit ću se primjerima što ih u svakodnevnici čitam i slušam: natrijev fluorid, aluminijski oksid, benzankolij klorid i natrijum glutaminat (ovaj zadnji čuh sinoć, 3. 8. 85, u sklopu EPP-a i odbacujem ga kao pogrešnoga u hrvatskome

jeziku). Spomenuti bi nazivi mogli varirani glasiti ovako:

1. natrijev fluorid
aluminijev oksid
benzalkonijev klorid
2. natrijski fluorid
aluminijski oksid
benzalkonijski klorid
3. natrij fluorid
aluminij oksid
benzalkonij klorid.

U našim gramatikama i novosadskome Pravopisu (ne znam što je s više puta najavljenim Pravopisom hrvatskoga književnog